БҮТҮН ӨЛКӘЛӘРИН ПРОЛЕТАРЛАРЫ, БИРЛӘШИН!

ӘДӘБИЈЈАТ вә ИНЧӘСӘНӘТ

1980 ҸҮМӘ 6 ИЈУН № 23 (1898)

АЗӘРБАЈЧАН ЈАЗЫЧЫЛАР ИТТИФАГЫ ВӘ АЗӘРБАЈЧАН ССР МӘДӘНИЈЈӘТ НАЗИРЛИЈИНИН ОРГАНЫ

ОРГАН СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНА И МИНИСТЕРСТВА КУЛЬТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

1934-чү илдән чыхыр. ● Гијмәти 10 гәпик.

ПОРТРЕТ ЧИЗКИЛӘРИ

ЈАЗЫЧЫНЫН АНА ДҮНЈАСЫ

ОХУЧУЛАР өзләрини сахлаја билмәјибләр. «Мәним аналы дүнјам» китабынын сәһифәләриндәки бош јерләрдә нечә-нечә гејд, јазы вар. Китабла белә рәфтар јахшы дејил. Лакин бунлар романдакы һадисәләрин догурдугу тә'сирә вә әсәрин мүәллифи Чәмил Әлибәјова миннәтдарлыгы дујмаг сарыдан мараглыдыр.

Јазычы бу миннәтдарлыгы нә илә газаныб? Охучу үрәјинә јол тапмасы илә, севкинин, мүгәддәс ана вә övлад мәһәббәтинин, һәјатын чәтинликләриндә инсан дајанығынын охучунун гәлбинә јатан тәрздә тәһкијә едилмәси илә. Әсәр мүасирләримизә, хүсусән кәнчләрә өз өмрү вә талеји һаггында, ана гаршысында, догулдугу очаг вә чәмијјәт гаршысында борчуну дәрк етмәкдә көмәк көстәрир, мәсләһәтчи олур...

«Мәним аналы дүнјам» бу мә'нада вә үмумијјәтлә, бир јазычы кими она хас олан башлыча кејфијјәтләри көстәрмәк бахымындан Ч. Әлибәјовун јарадычылыгында мәркәзи мөвге тутур. Журналистлик фәалијјәтиндән башлајыб кәлән, әввәлки повестләриндә бу вә ја дикәр шәкилдә давам вә инкишаф етдирилән бу мөвзу үч китабдан ибарәт («Мәним аналы дүнјам», «Һәјатын өзү», «Дөзүмлү мәһәббәт») романда тәхминән гырх иллик бир дөврү әһатә едән кениш һадисәләрин, халг һәјатынын мүхтәлиф мәрһәләләринин тәркиб һиссәси кими гојулуб һәлл едилмишдир. Романда һамыја доғма вә әзиз олан, һәр хырда епизоду, һәр кичик хатирәси илә дилә кәлмәјәчәк дәрәчәдә ширин вә әвәзедилмәз олан улу ана дүнјасы бүтүн парлаг вә исти рәнкләри илә экс етдирилиб.

Әсәрдәки сәмимијјәт, образларын чанлы вә јығчам данышыгы, тәбии олараг, белә бир фикир доғурур ки, әсәр мүәллифин өз талеји, һәјат јолу илә сәсләшир. Заһирән узаг көрүнән дөврүн һадисә вә адамлары чанландырыланда да мүәллиф кәнарда дајанмыр: әсәрин идеја-бәдии механизминин һансы бир һәрәкәтверичи деталы исә онун өз үрәјиндән гопур: бунунла белә елә әсәрләр дә вар ки, бирбаша биографијасы, өмүрлүк тә'сири багышлајыр, ону охујандан сонра көзүн өнүндә әслиндә елә мүәллифин һәјаты чанландырылыр. Бу барәдә Чәмил Әлибәјовун фикри мараглыдыр:

— Кинода биографијаја, адәтән јарадычылыгынын јеткин вахтында, јол, үслуб мүәјјәнләшәндән сонра мүрачиәт едирләр. Бир сыра Гәрб режиссорларынын бүтүн дүнјада мәшһур оландан сонра өз һәјатлары илә баглы һадисәләри екрана кәтирдикләрини хатырлајаг. Әдәбијјатда исә белә дејил. Биринчи мәрһәләдә сәнин елә дүнән јашадығын һиссләр, һадисәләр — өз һәјатын, илк севкин, илк уғурсузлуғун гәләмә кәлир. Бу, бир нөв сынагдыр. Билдијин, руһән, гәлбән баглы олдуғун һадисәләри көстәрмәк нисбәтән асандыр. Сурәтләр дә өзүнә, танадығын адамлара бәнзәјир, тәсвир олунан јерләр дә өз догулуб боја-баша чатдығын јерләрдир вә саир. Әдәбијјата бирбаша өз көзүнлә көрдүкләриндән кәлирсән. Икинчи мәрһәләдә исә, јә'ни даһа чәтин вә јеткин мәрһәләдә фото чәкмәкдән, хатирәдән даһа дәрин ахтарышлара кечирсән; дујдуғун, дүшүндүјүн, лакин билаваситә көрүб мүшаһидә етмәдијин һадисәләри дә гәләмә алырсан... Бу, мәнчә, даһа чәтин мәрһәләдир. Бәлкә дә бу бөлкүнү өз һәјатымдан чыхыш едиб апарырам. Јарадычылыга очеркле башламышам. Сонракы бүтүн бәдии јазыларымын јаранмасы үчүн мән өмрүмүн һәмин илләринә борчлујам.

«Мәним аналы дүнјам» әсасән өз һәјатымла, хүсусән өз анамла баглыдыр. Бир вахт «Анам нијә гәзәбләнди» адлы һекајә јазмышдым. Елә билирәм сонракы бүтүн әсәрләримин мајасы о әсәрдәди. Үч романымын, үч повестимин һамысынын мәркәзиндә ана дајаныр: Ана вә дүнја, ана вә заман, ана вә övладлар... Өзүм дә һисс едирәм ки, јаратдығым ана сурәтләри бир-биринә бәнзәјир: улвиликдә, чәфакешликдә, мәрдликдә... Һәрдән белә бир фикрә кәлирәм ки, үмумијјәтлә, ана әдәбијјатда да, һәјатда да улвиләшмәлидир.

...«Мәним аналы дүнјам»да Чәмил Әлибәјов ананы, догрудан да белә бир улви мөвгејә галдырыр. Һәм дә сејни сурәтдә јох, ана характерини инандырычылыгла, ардычыллыгла ачыб көстәрмәк јолу илә. Романын ана илә баглы сәһифәләрини охујанда тез-тез телефону көтүрүб кәндә өз анама зәнк вурмаг истәјирдим. Башга вахт ади көрүнән бу узаглыг, анамын кәнддәки вәзијјәти, мәним иш-күчлә баглы ајларла онун јанына кедә билмәмәјим гејри-ади, агласығмаз бир сәһв кими үрәјими сыхырды, синәмә агырлыг едирди. Мәнчә, бу, јазычынын гәләбәсидир.

Чәмил Әлибәјов сөһбәтинә давам едир:

— Әсәрин гәһрәманы бүтөвлүкдә мәним өз анамдыр — Зиба ханымдыр. Анама чох баглы идим, атам әвәзи олмушду, мүдрикди. О да мәнә чох инанырды, сәккиз ушаг арасында даһа чох мәнимлә мәсләһәтләшәрди. Јадымдадыр, мүһарибәдән әввәл илк дәфә Бакыја, гардашларымын јанына кәләндә, анамдан ајры дура билмәјиб, керијә кәндә гачмышдым. Сонралар охумаға кәләндә дә, тәрәддүд етдим: о исә мәни һәмишә өзүндән узаглашдырырды. Ахыр вахтлар ачыгча дејәрди: истәјирәм өлүмүмү көрмәјәсән, һардаса, узагда сәфәрдә оласан, торпағын үзү сојуг олар, сонра гајыдыб хәбәр тутсан, асан дөзәрсән, торпаг сојудар сәни. Елә белә дә олду. Түркијәдә сәфәрдә олдуғум заман јуху көрдүм. Көрдүм шәһәрдәки евдә анам јохдур. Һаны анам? Бир дә көрдүм кәнддәјәм, јенә анам јохдур... Демә, һәмин күн анам өлүбмүш. Дәрһал да нечә олдуса, романы јаздым. Әввәлчә субут етмәјә чалышырдым ки, торпаг һеч нәји сојуда билмир. Романын икинчи китабы илә үчүнчү китабы арасындакы гырыглыгы һисс еләмисинизми?.. Ахы, мән икинчи китабда романы битирмәк истәјирдим. Анчаг ананын өлүмүнү һеч чүр верә билмирдим. Ананы өлдүрмәкми олар?!

Көрәсән мүәллиф өзү фикир верибми, бу романда ана образы илә дөврүн сәчијјәси нечә ујарлыдыр.

— Буну һисс еләмишәм. Анчаг дејим ки, мән дөврүн бөјүк мәсәләләрини деталлардан башлајараг көстәрмәк тәрәфдарыјам. «Дөзүмлү мәһәббәт»дә Заминдән ајрылдыг. О, рајком катибидир. Јетмишинчи илләрин мүбаризәсинин гызгын чағында, дөјүшүн мәркәзиндәдир. Кәндин чидди проблемләри илә үз-үзә кәләндә, сонракы дөврдә бу типли адамларын сәһвләри дә олуб. Лакин һәмин романда буна тохунмаға гыјмадым, јәгин ки, башга әсәрдә бу проблем гојулачаг. Ичтимаи идеалын пакლыгы мәни чох дүшүндүрүр. Һәгигәтин бөјүк гәләбәси идракла, өзүлүдәрклә баглыдыр. Мәсәлән, сон вахтлар бә'зи јени мәишәт дәбләри наразылыг доғурур, ејбәчәрдир, инанырам ки, чамаат өз мә'нәвијјатына сығмајан бу дәбләри онсуз да кәсиб туллајачаг. Инди јаздығым романда бу просеси көстәрмәјә чалышырам.

...Мәнә елә кәлир ки, һаггында данышдыгы тәзә әсәриндә гојулан мәсәләләрин рүшејмләри Ч. Әлибәјовун бир сыра әсәрләриндә вар. Лап елә көтүрәк «Азәрбајчан» журналында чап олунмуш «Гыш маҹәрасы» повестини. Бәлкә дә јазычынын ушаглыг хатирәләриндән, өз јашадығы һиссләрдән мүасир һәјатымызын дәркинә вә бәдии тәсвиринә кечмәјин уғурлу нүмунәси елә бу повестдир. Әлбәттә, бу повестин дә чидди һәјати өзүлү вар. Нәзәр киши көһнә нәсил Бакы нефтчиләринин үмумиләшдирилмиш образыдыр; бу нәслин көзү илә һәјатымызын тәзадлары ачылыб көстәрилир. Әсәрдә рәмзи мә'на дашыјан гыш, Нәзәр кишинин јахалајан өмрүн гышы вә ону һејрәтләндирән мешшан мүһит — јазычынын күчлү мүасирлик дујғусунун јени бојаларда ифадәсидир. Кәнд, ана, илк севки вә... Бакы нефтчиси, дәниз нефтчиләринин дәгигликлә верилмиш әмәк просеси, истеһсалат гајғылары, мүасир технолокија. Бир јазычынын көзүндә ики аләм. Бу да јенә јазычынын биографијасы илә баглыдыр.

«Азәрбајчан кәнчләри» гәзетинин көһнә бинасында редакторун ири отағыны хатырлајырам. Бураја «Кәнч гәләмләр» бирлијинин үзвләри топлашардылар. Биз дә, университетин илк курс тәләбәләри дә кедәрдик. Һәлә данышмаздыг, ше'р охумаздыг, гулаг асардыг. Чыхышларын ичиндә о вахт чох зәһмли көрүнән (инди дүшүнүрәм ки, о вахт онун чәми 35—36 јашы вар имиш, амма бизә ағсаггал кими көрүнүрдү) редакторун — Чәмил Әлибәјовун сөһбәти һәмишә өз чанлылыгы, јапышыглылыгы вә ән башлычасы сәмимијјәти, гајғыкешлији илә сечилирди. Елә бу гајғынын нәтичәсидир ки, 60-чы илләр «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети бир сыра исте'дадлы кәнч шаир вә јазычы үчүн старт мејданына чеврилди. Инди әдәбијјатымызда онларын өз мөһкәм мөвгеләри вар. Адлары республикамыздан кәнарда да бәллидир... Радионун вә телевизијанын инди мәшһур олан нечә-нечә верилиши, нә гәдәр јахшы ән'әнәси дә бу гајғыдан доғуб. Бәс инди?..

— Вәзифәни һамы апара биләр. Хејирли бир иш көрмәк, јарадычылыг просесини идарә етмәк исә чәтиндир. Һәр бир идарә рәһбәринин, бир нөв кәшфијјат дөврү олур. Киностудијада да белә олду. Һамы, хүсусән кәнчләр өзләрини сынадылар. Исте'дадлы, киномузун кәләчәјини јарадачаг адамлары сечмәк үчүн әввәлчә мејдан ачылды. Инди исә чох шеј ајдынлашыр. Куман едирәм ки, киностудијамызда кетдикчә даһа чох истe'дадлы јарадычы гүввә, кәнчләр топлашыр, киномузун јахшы кәләчәји вар.

— Белә кәркин иш саатлары арасында јарадычылыга нечә вахт тапырсыныз?

— Мәним бир күн әрзиндә ики иш күнүм олур. Адәтән, јарадычы иш саатым сәһәр саат 8-дә битир, о бири иш саатым исә сәһәр саат 9-да башлајыр. Анчаг мә'зунијјәт вахтларында буну позурам. Дејәрдим ки, һеч бир әсәрим јазыланда күнәш ишыгы үзү көрмәјиб. Дүзүнү дејим ки, јеканә арзум өзүмү бүтүнлүкдә фәрди јарадычылыга һәср етмәкдир.

Догрудан да иш отағында отуруб сөһбәт едәндә, телефон зәнкләринин, кәлиб-кедәнин арасы кәсилмир, сөзүнү нечә дәфә јарымчыг сахламалы олур. Бәс дүшүнмәјә нә вахт имкан тапыр?

— Һәр һансы әсәр фикримдә узун мүддәт јашајыр. Јазы просесинин өзү исә сүр'әтлә кедир. Мәсәлән, «Гыш маҹәрасы»ны чәми он күнә јазмышам. Романлар исә дөрд-беш һәфтә чәкир. Сон роман јаман узаныр... Чох охумаг лазым кәлир, бүтүнлүкдә гәдим Шәрг тарихини, һәм дә илк мә'хәзләрдән охумалыјам...

Ч. Әлибәјовун јазмагда олдуғу әсәр археологларын һәјатындан алыныб. Бу барәдә өтәри, гырыг-гырыг, еһтијатлы данышыгларындан ајдын олур ки, јени романда да о, мә'нәви проблемләрә тохунур, инсанын һәјатдакы јери, өзүнүн дәрин кечмишлә — кәләчәк арасында чанлы көрпү олмасыны дујмаг, онун бөјүк ичтимаи мөвгеји вә с. актуал мәсәләләрин бәдии һәлли саһәсиндә ахтарышларыны давам етдирир.

Нәсрин бәдии кејфијјәтләриндән сөһбәт дүшәндә Ч. Әлибәјов дејир:

— Нәср өз инкишаф јолларында нә гәдәр јени чәһәтләрлә зәнкинләшсә дә, мәнчә, үч чәһәт һәмишә башлыча тәләб олараг галыр: күчлү һәјат өзүлү, һадисәләрин тәбии, керчәк, инандырычы инкишафы вә чанлы, ширәли бәдии дил. Әсәрин уғуру бу үч чәһәтин вәһдәтиндән чох асылыдыр. Мән һисс еләјирәм ки, әсәрләримдә сурәтләрин дили даһа ширәлидир. Јәгин бу, һәјати мүшаһидәләрлә баглыдыр. Елә јазы просесиндә дә даим сурәтләрин сәсини ешидирәм, бу сәс характерләрин ачылмасында мүһүм амилләрдән биринә чеврилир. Сизә гәрибә кәлмәсин, әсәрләримдә образ, дил илә баглы јахшы нә варса, бунлары өзүмкү һесаб етмирәм, бунлар танадығым адамлара мәхсусдур. Хүсусән кәндлиләримә.

Чәмил Әлибәјов ән чох севдији әсәрләриндән бирини «Өзүмү ахтарырам» адландырмышдыр. О, ахтардығы инсанын тәбиилији тәрәфдарыдыр. һәјатда да, бәдии әсәрдә дә инсаны мүстәгил, өзүнәбәнзәр, өзүнәсадиг көрмәк истәјир. Бу, ону бир инсан кими, бир јазычы кими фәргләндирән башлыча чәһәтдир.

Сабир РУСТӘМХАНЛЫ